

Det börjar ofta i det lilla, i något som nästan inte märks. Ett barn som får en leksakskassa i julklapp och genast känner igen betalkortet, men inte sedlarna. Kortet är vardag. Sedeln är saga. I den obetydliga gesten ligger en hel samhällslogik: vi har vant oss vid att värde inte är något man håller i handen, utan något som bekräftas av ett system som alltid är påslaget. Vi har förväxlat stabilitet med funktionalitet, som om det som fungerar också vore det som står stadigt.

När elen faller och telekommunikationen tystnar blir den förväxlingen plötsligt synlig. Sparkapitalet fryser. Siffrorna på kontot blir till en sorts tyst arkivering av något som inte längre kan nås. Det är inte värdet som försvinner, utan förmågan att använda det. Och i ett samhälle där nästan all ekonomisk aktivitet är digital blir den förlusten inte bara individuell, utan systemisk.

I början försöker människor använda kontanter. Det är en reflex, en minnesbild av en tid då pengar var något man kunde hålla i handen. Men kontanter är inte en fristående lösning; de är en del av ett eget ekosystem. De kräver transporter, säkerhetsrutiner, kassaskåp, återcirkulation. De kräver att butiker kan ta emot dem, att bankomater kan fyllas, att värdetransporter kan röra sig. När elen är borta faller även detta ekosystem. Kontanter fungerar i början, men cirkulationen bryter samman när infrastrukturen runt dem gör det.

Det är då ekonomin börjar glida nedåt genom sina lager. Först till offline-kortbetalningar, en sorts lokal kredit snarare än ett uttag av kapital. Sedan till kontanter, i den mån de kan cirkulera. Därefter till fysiska nyttigheter: drivmedel, konserver, gasol, batterier. Värde blir funktion. Och när även detta inte räcker uppstår pappersbaserade skuldförbindelser, bilaterala kreditkedjor, social kontroll som ersätter clearing. Ekonomin blir lokal, relationell, analog.

Men det är när företagen inte längre får betalt som krisen får sin verkliga form. Hushåll kan improvisera; företag kan inte det. Företag är flöden. De är beroende av att pengar rör sig i rätt riktning vid rätt tidpunkt. När betalningssystemen ligger nere kan löner inte betalas ut. Utan löner faller arbetskraftens närvaro. Utan arbetskraft faller produktionen. Leverantörer får inte betalt och stoppar sina leveranser. Lagren töms. Fakturor kan inte skickas eller kvitteras. Bokföringen faller. Drivmedel kan inte köpas. Transporterna stannar. Underleverantörer tvingas avbryta sin verksamhet. Kedjor faller i block, block faller i sektorer, sektorer faller i samhällsfunktioner.

Det är en kaskad, men inte en mekanisk sådan. Den följer inte en linje, utan ett mönster. Ett stopp i ett fakturasystem kan slå ut en hel bransch. Ett angrepp på en HR-leverantör kan slå ut löneutbetalningar för hundratals myndigheter. Ett avbrott i drivmedelsförsörjningen kan göra betalningssystemet irrelevant. Ett stopp i värdetransporterna kan göra kontanter oanvändbara. Ett avbrott i

kortnäten kan tömma butikshyllor. Det är inte en funktion som stannar, utan en metabolism som upphör.

Men det finns motröster, och de är viktiga. Ukraina är det tydligaste exemplet. Trots bombningar, strömavbrott och cyberangrepp har landets centralbank, NBU, lyckats hålla både det nationella betalningssystemet och det centrala avvecklingssystemet igång. Bankerna har till och med utvecklat Power Banking: ett nätverk av kontor utrustade med generatorer, bränslelager och robusta kommunikationsrutiner, där människor kan ta ut kontanter och genomföra grundläggande transaktioner även när staden runt dem ligger i mörker. Det är ett bevis på att redundans inte är en teori, utan en praktik.

Erfarenheter från andra elavbrott visar också att det finns en viss motståndskraft, om än ojämnt fördelad. När Spanien och Portugal drabbades av ett omfattande strömavbrott våren 2025 blev det tydligt hur snabbt digitala betalningssystem påverkas av energibortfall — och hur beroende de är av reservkraft, lokala rutiner och manuella nödlösningar. Det var ingen katastrof, men det var en påminnelse om att även korta avbrott kan få stora effekter, och att ett samhälle som saknar analoga reservmekanismer snabbt blir stelt.

Och på kommunal nivå, i Sverige och andra länder, finns fortfarande rester av en analog förmåga. Papperslistor, manuella rutiner, lokala lager, människor som vet hur man gör saker utan systemstöd. Det är inte en fullgod lösning, men det är en påminnelse om att allt inte faller samtidigt. Att det finns fickor av motståndskraft, även i ett digitaliserat samhälle.

När staten till slut träder in gör den det inte av ideologiska skäl, utan av nödvändighet. Ransoneringskort, värdebevis, prioriteringslistor. En administrativ fördelning som ersätter marknaden när marknaden inte längre kan bära sig själv. Men även här uppstår en fråga som sällan ställs: kan staten över huvud taget trycka upp och distribuera ransoneringskort utan el? Kan den skapa ett analogt system i ett digitalt samhälle?

Det är en fråga som skär rakt in i krisens kärna. För att trycka ransoneringskort krävs papper, tryckpressar, personal, säkerhetsrutiner, transportkapacitet. Det krävs att någon kan avgöra vem som ska ha vad, och att denna information kan föras vidare utan digitala register. Det krävs att korten når rätt människor, i rätt tid, i rätt mängd. Det krävs att de inte förfalskas, att de inte hamnar i fel händer, att de inte försvinner på vägen. Det krävs att distributionen fungerar när allt annat har slutat fungera.

Det är inte omöjligt. Men det är inte enkelt. Det är inte ens självklart att det är genomförbart i stor skala. Ett samhälle som har avvecklat sin analoga infrastruktur kan inte på några dagar återuppfinna den. Tryckerierna finns, men de är digitaliserade. Transporterna finns, men de är beroende av drivmedel och

betalning. Myndigheterna finns, men deras register är elektroniska. Det är fullt möjligt att staten kan trycka korten — men inte distribuera dem. Eller distribuera dem — men inte kontrollera dem. Eller kontrollera dem — men inte uppdatera dem.

När systemen tystnar står staten inte längre bakom sina skärmar, utan mitt i verkligheten, med samma begränsningar som alla andra. Den måste handla med det som finns, inte med det som brukar finnas.

Vi har vant oss vid att det abstrakta bär oss, så till den grad att vi sällan tänker på hur tunt det egentligen är. Det är först när det brister som man ser hur mycket av vår trygghet vilar på något som inte har någon egen tyngd.

När systemen faller återstår inte kaos, utan en annan sorts ordning. En ordning som inte är digital, utan mänsklig. En ordning som inte är snabb, utan seg. En ordning som inte är perfekt, men möjlig. Det är kanske den ordning som alltid har funnits under den digitala ytan: den ordning som bygger på att människor fortsätter, även när systemen inte gör det.

Källor

- Nationalbanken i Ukraina (NBU) och Power Banking-initiativet — bank.gov.ua
- Det omfattande elavbrottet i Spanien och Portugal, 28 april 2025 — bred internationell nyhetsbevakning (t.ex. Reuters, BBC)
- Riksgälden — riksgalden.se (statens betalningsmodell, se även essä 28)